

STUDII ȘI COMENTARII

CZU: 343.211

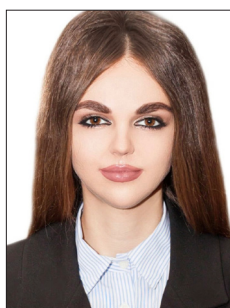
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18241767>

Radion COJOCARU¹
radioncojocaruu@gmail.com

George ȚICAL²
ticalgeorgem@gmail.com

Ana-Maria GHERMAN-GRIMAILO³
amy.gherman1@gmail.com

ÎNCEPUTURILE PRINCIPIULUI LEGALITĂȚII PENALE – DREPTUL ANTIC

Abstract: *Articolul constă într-o analiză istorică amplă a apariției și evoluției principiului legalității penale, prin raportare la contextul juridic, politic și filosofic al antichității. Cercetarea urmărește identificarea trăsăturilor originare ale legalității penale marcate de instituționalizarea normelor penale scrise, care implică a dus la recunoașterea faptului că doar norma preexistentă poate legitima aplicarea unei sancțiuni penale. Prin caracterul său interdisciplinar și prin echi-*

¹ Profesor universitar, doctor în drept, director, Școala Doctorală „Științe penale și drept public”, Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al Republicii Moldova (ROR: <https://ror.org/036kvxa54>), e-mail: academia@mai.gov.md; lector universitar, Facultatea Transfrontalieră, Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați, România (ROR: <https://ror.org/052sta926>), ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3809-7392>; e-mail: radioncojocaruu@gmail.com

² Profesor universitar, doctor în drept, Universitatea „Andrei Șaguna”, Constanța, România (ROR: <https://ror.org/031p96b92>), e-mail: andreisaguna.ro; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6123-6821>; e-mail: ticalgeorgem@gmail.com

³ Doctorandă, Școala doctorală „Științe penale și drept public”, Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al Republicii Moldova (ROR: <https://ror.org/036kvxa54>), e-mail: academia@mai.gov.md; ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6348-8803>; e-mail: amy.gherman1@gmail.com

librul dintre analiza istorică și reflecția filosofică, studiul a consolidat dimensiunea axiologică a legalității, reafirmând valoarea universală a legii ca expresie a ordinii, libertății și justiției.

Prin analiza izvoarelor antice și a doctrinei contemporane, studiul a pus în evidență faptul că principiul legalității penale nu reprezintă o creație exclusivă a modernității, fiind o constantă a gândirii juridice. Finalitatea cercetării rezidă în demonstrarea faptului că, încă din epocile cele mai vechi, legalitatea a fost concepută ca un instrument al rațiunii și al echilibrului social. Lucrarea contribuie astfel la înțelegerea universală a originii și a funcției principiului legalității penale, oferind o perspectivă istorică amplă asupra modului în care raționalitatea juridică s-a constituit ca fundament al civilizației.

Studiul a fost elaborat în contextul învățării avansate a elementelor de drept penal la disciplina Metode și instrumente de cercetare științifică a dreptului penal, predată în cadrul Școlii doctorale „Științe penale și drept public” a Academiei „Ștefan cel Mare”. În același timp, articolul este un rezultat al programului individual de cercetare la Proiectul doctoral cu titlul Principiul legalității în dreptul penal.

Cuvinte-cheie: drept penal, antichitate, legalitate, lege penală, infracțiune, pedeapsă.

THE BEGINNINGS OF THE PRINCIPLE OF CRIMINAL LEGALITY – ANCIENT LAW

Abstract: The article offers an extensive historical analysis of the emergence and development of the principle of criminal legality, examined in relation to the legal, political, and philosophical context of antiquity. The research aims to identify the original features of criminal legality shaped by the institutionalization of written penal norms, which implicitly led to the recognition that only a pre-existing and general norm can legitimize the imposition of a criminal sanction. Through its interdisciplinary character and its balance between historical inquiry and philosophical reflection, the study strengthens the axiological dimension of legality, reaffirming the universal value of law as an expression of order, freedom, and justice.

By analyzing ancient sources as well as contemporary interpretative scholarship, the study highlights that the principle of criminal legality is not an exclusively modern creation, but rather a constant of juridical thought. The purpose of the research lies in demonstrating that, from the earliest eras, legality was conceived as an instrument of reason and social balance. The paper thus contributes to a universal understanding of the origin and function of the principle of criminal legality, offering a broad historical perspective on the ways in which legal rationality came to constitute one of the foundations of civilization.

The study was developed within the framework of advanced learning in criminal law, as part of the course Methods and Scientific Research Tools of Criminal Law, taught at the Doctoral School “Criminal Sciences and Public Law” of the “Ștefan cel Mare” Academy. At the same time, the article represents a research outcome carried out within the individual research program of the doctoral project entitled The Principle of Legality in Criminal Law.

Keywords: criminal law, antiquity, legality, criminal statute, offence, punishment.

Dreptatea, atunci când este călcată, distruge;
dreptatea, atunci când este păstrată, păstrează: de aceea,
dreptatea nu trebuie încălcată, căci, dacă este încălcată, ea ne va nimici.

**Legile lui Manu – Cartea a VIII-a, versetul 15
(Cod de legi din India antică)**

1. INTRODUCERE.

Legalitatea penală reprezintă un principiu fundamental al dreptului penal modern, care asigură subordonarea procesului de incriminare și sancționare față de legea scrisă, garantând astfel protecția individului împotriva arbitrarului judecătoresc. Acest principiu

fundamentează atât activitatea de elaborare a normelor penale, cât și cea de aplicare a lor în practica judiciară, constituind o expresie a supremației legii și a respectului pentru demnitatea umană.

Apariția principiului conform căruia nicio faptă nu poate fi sancționată fără existența unei legi prealabile și clare, marchează un moment esențial pentru evoluția dreptului penal. Rațiunea acestui demers științific rezidă din necesitatea reconstituirii procesului istoric prin care ideea de legalitate penală a devenit un element definitoriu al sistemelor normative, prefigurând fundamentele dreptului penal modern. Astfel, *scopul direct* al cercetării urmărește analiza conținutului și a semnificației principiului legalității penale în epoca antică, ca expresie a raționalizării raporturilor sociale și a limitării arbitrarului puterii coercitive. *Scopul indirect* îl constituie evidențierea semnificației filosofice a principiului legalității penale, analizând modul în care evoluția gândirii juridice universale a contribuit la transformarea legii într-un instrument menit să promoveze echitatea și justiția socială.

Actualitatea studiului derivă din nevoia tot mai accentuată a sistemelor juridice contemporane de a reafirma sensul profund și autentic al principiului legalității penale într-un context marcat de transformări sociale și normative fără precedent. Studiul demonstrează că legalitatea penală nu este doar un concept de drept pozitiv, ci „o categorie axiologică universală, fără de care dreptul penal își pierde funcția de protecție a demnității umane”.

Importanța cognitivă a prezentului studiu rezidă în contribuția sa la aprofundarea înțelegerii originii și evoluției principiului legalității penale ca fenomen juridic și filosofic complex. Cunoașterea istoriei dreptului penal nu reprezintă o simplă incursiune retrospectivă, ci un instrument esențial de înțelegere critică a cadrului normativ în vigoare. Prin analiza comparativă a izvoarelor antice și a construcțiilor doctrinare moderne, cercetarea permite identificarea continuităților conceptuale care au modelat conștiința juridică europeană, oferind repere pentru interpretarea coerentă și echilibrată a normei penale contemporane. Studiul contribuie astfel la formarea unei gândiri juridice mature, capabile să distingă între forma pozitivă a legii și fundamentele sale „axiologice”.

Pe plan formativ, studiul are o **importanță** deosebită pentru procesul de instruire a cercetătorilor și doctoranzilor în domeniul științei dreptului penal. Cunoașterea fundamentelor teoretice și istorice ale legalității penale contribuie la dezvoltarea unei viziuni sistemice și interdisciplinare asupra fenomenului juridic, stimulând capacitatea de analiză, argumentare și sinteză. Prin aceasta, lucrarea se constituie într-un „instrument cognitiv valoros” pentru educația juridică superioară și consolidarea culturii juridice a noilor generații de specialiști în drept.

2. METODE ȘI INSTRUMENTE DE CERCETARE.

În scopul înțelegerii „germenilor” care au determinat apariția principiului legalității penale, în mod prioritar a fost valorificată **metoda istorică de cercetare a dreptului**. Prin intermediul acesteia, normele și conceptele juridice din legiurile antice au fost analizate în evoluția lor cronologică. Acest lucru a permis analiza dreptului antic nu doar ca ansamblu de norme, ci și ca expresie a unor raționamente juridice și a evoluției concepțiilor despre justiție, autoritate, represiune penală și legalitate.

Aplicarea acestei metode a inclus analiza unor izvoare juridice importante ale

antichității, cum ar fi: Codul lui Hammurabi, Legile lui Manu, Legea celor XII Table, Codexul și Digestele lui Iustinian. Studiul acestor legiuri fundamentale ale antichității a permis identificarea unor mecanisme juridice prin care societățile arhaice au instituit reguli prealabile de conduită, care au stat la baza formării și evoluției principiului modern al legalității penale. Pentru argumentarea constatărilor și concluziilor trasate în prezenta lucrare, au fost utilizate și unele lucrări istorice monumentale – *Etica Nicomahică și Constituția ateniană a lui Aristotel*.

Cercetarea a valorificat și **metoda analizei logice**, întemeiată pe utilizarea raționamentelor logice la interpretarea normelor juridice ale epocii. Această metodă a contribuit în mod esențial la fundamentarea tezelor formulate, precum și la structurarea rezultatelor și concluziilor științifice. Totodată, **metoda analizei critice** a facilitat sintetizarea și evaluarea aprofundată a contribuțiilor doctrinare privind evoluția principiului legalității penale în epoca antică.

3. DISCUȚII.

3.1. Codul (legile) lui Hammurabi din Mesopotamia.

Codicele lui Hammurabi, regele Babilonului, constituie cel mai vechi cod de legi cunoscut până astăzi (circa 2250 î. Hr.). După I. Tanoviceanu, „acest cod este cel dintâi care substituie răzbunarea victimei cu răzbunarea socială” sau „în codicele Hammurabi avem începutul Statului, care ca garant al dreptului, ia răzbunarea privată și o înlocuiește cu pedeapsa judiciară”¹. Prin urmare, Codul lui Hammurabi a marcat începutul represiunii penale aplicate de către puterea statală și nu de către victimă în baza dreptului de a se răzbuna. În primele formațiuni sociale, infracțiunea, de cele mai multe ori, era „o simplă afacere privată, care nu interesa de loc societatea, și prin urmare răzbunarea individuală a victimei constituia singurul fundament al dreptului de a pedepsi”².

Această formă de justiție privată genera adesea lanțuri nesfârșite de violență și conflicte între familii sau triburi. Codul lui Hammurabi este prima legiuire scrisă, prin care puterea de a judeca și pedepsi faptele a fost preluată de către autoritatea statală, reprezentată de rege și de judecătorii săi. Astfel, justiția devine o atribuție publică, aplicând sancțiuni precise și codificate într-un sistem juridic scris și accesibil. Această schimbare a reprezentat un pas decisiv spre instituționalizarea dreptului penal, punând bazele principiului conform căruia doar statul are dreptul să pedepsească, în scopul protejării comunității și menținerii păcii sociale.

Legile lui Hammurabi au avut un impact amplu și durabil, rămânând „vie” timp de peste „o mie de ani, fiind utilizată ca instrument didactic în școlile și centrele de scribi din Mesopotamia”³.

Extrase din Codul lui Hammurabi

{mărturie falsă}

§ 1. Dacă un bărbat aduce o acuzație împotriva altui bărbat, învinuindu-l de o crimă capitală, dar nu poate dovedi acuzația, acuzatorul va fi pedepsit cu moartea.

¹ Tanoviceanu I. (1912), *Curs de drept penal*. Ed. Atelierele grafice & Co. Societate Anonimă, București, p. 13.

² Ibidem.

³ Roth M. T. (1995), *Mesopotamian legal traditions and the laws of Hammurabi*, *Chicago-Kent Law Review*, 71(1), p. 21. <https://scholarship.kentlaw.iit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3013&context=cklawreview> (accesat la data de 14.11.2025).

§ 2. Dacă un bărbat acuză un alt bărbat de vrăjitorie și nu poate aduce dovezi, cel acuzat de vrăjitorie va merge la râu, unde se va arunca în apă. Dacă râul îl va învinge (adică se va îneca), acuzatorul va lua casa (sau bunurile) celui mort. Dar dacă râul arată că omul este nevinovat și acesta iese nevătămat din apă, acuzatorul va fi condamnat la moarte, iar cel care s-a aruncat în râu va primi casa acuzatorului.

§ 3. Dacă un bărbat, într-un proces aflat pe rol, dă mărturie falsă sau nu poate susține prin dovezi mărturia dată, iar cazul privește viața unui om, acel bărbat va fi pedepsit cu moartea.

§ 4. Dacă un bărbat dă mărturie în schimbul unui câștig material — pentru grâne sau bani (adică primește mită) — el însuși va suporta pedeapsa prevăzută în acel caz⁴.

{jaf și tâlhărie}

§ 21. Dacă un bărbat sparge un zid pentru a pătrunde într-o casă, el va fi pedepsit cu moartea în fața acelei spărturi, iar trupul său va fi aruncat în deschizătura făcută.

§ 22. Dacă un bărbat practică tâlhăria și este prins, acel bărbat va fi condamnat la moarte.

§ 23. Dacă tâlharul nu este prins, omul care a fost jefuit va face, în fața zeilor, o declarație detaliată a bunurilor pierdute, iar orașul și guvernatorul provinciei în care s-a produs jaful vor trebui să-l despăgubească pentru tot ceea ce a pierdut.

§ 24. Dacă în timpul jafului a fost pierdută o viață, orașul și guvernatorul vor plăti o mină de argint moștenitorilor victimei.

§ 25. Dacă izbucnește un incendiu în casa unui om, iar o altă persoană vine să stingă focul, dar își aruncă ochii asupra bunurilor din casă și fură ceva, acel om va fi aruncat în focul acela⁵.

{adulter}

§ 129. Dacă soția unui bărbat este prinsă în fapt culcându-se cu un alt bărbat, amândoi vor fi legați și aruncați în apă. Totuși, dacă soțul femeii dorește să-și salveze soția, sau dacă regele dorește să-și salveze slujitorul, li se poate cruța viața.

§ 130. Dacă un bărbat forțează soția logodită a altui bărbat, care nu a cunoscut încă un bărbat și trăiește în casa tatălui ei, și este prins asupra faptei, acel bărbat va fi pedepsit cu moartea, iar femeia va fi eliberată (deoarece nu este considerată vinovată)⁶.

{accidente}

§ 251. Dacă taurul unui om este cunoscut ca fiind periculos și obișnuit să împungă, iar acest lucru i-a fost adus la cunoștință stăpânului, dar el nu

⁴ Harper R.F., *The Code of Hammurabi* (1904), Chicago: University of Chicago Press, 1904, p. 49. https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/1276/Harper_0762_EBk_v6.0.pdf (accesat la 12.11.2025).

⁵ Ibidem, p. 52.

⁶ Ibidem, p. 62.

i-a protejat coarnele sau nu l-a legat, iar taurul împunge fiul unui om și îl omoară, atunci stăpânul taurului va plăti o jumătate de mină de argint.
§ 252. Dacă taurul omoară un slujitor al unui om, stăpânul taurului va plăti o treime de mină de argint⁷.

Codul lui Hammurabi a marcat tranziția de la dreptul cutumiar oral, bazat pe tradiție și precedent, la dreptul scris bazat pe un sistem normativ stabil și accesibil în care faptele și sancțiunile erau clar prevăzute. Acest cod de legi, ca de fapt orice legiuire antică sau medievală, nu conținea reglementări cu caracter general care să stabilească principii și instituții fundamentale de drept penal, cum ar fi principiul legalității penale. Legile lui Hammurabi conțineau descrierea infracțiunilor și a pedepselor aplicabile. Normele de mai sus denotă o tehnică specifică prin care prima parte a normei conținea descrierea infracțiunii, adică a conduitei ilicite (de exemplu, *dacă un bărbat sparge un zid pentru a pătrunde într-o casă*), iar cea de a doua – sancțiunea (*el va fi pedepsit cu moartea în fața acelei spărturi, iar trupul său va fi aruncat în deschizătura făcută*). Deși unele norme au un caracter mistic pronunțat, caracterizate printr-o severitate excesivă a sancțiunilor, această primă legiuire antică perseverează prin claritatea descrierilor conduitelor criminale, informându-l fără echivoc pe destinatar asupra efectelor represive în cazul practicii acestor conduite.

Această legiuire monumentală a devenit primul model de legalitate penală scrisă, unde pedeapsa penală nu poate exista fără o normă explicită. Scrierea lui pe piatră îi conferă caracterul de lege scrisă, adică o publicitate juridică menită să asigure accesibilitatea și cunoașterea normelor. Prin urmare, Codul lui Hammurabi marchează începutul tradiției juridice care va evolua ulterior în dreptul penal roman și european – trecerea de la autoritatea personală la autoritatea legii.

3.2 Legile lui Manu.

Manusmriti, document cunoscut și sub denumirea de Legile lui Manu, este unul dintre cele mai vechi texte referitoare la viața socială, juridică și politică. Datarea textului ridică anumite dificultăți, cel mai des invocându-se primul secol î.Hr. și al doilea secol d.Hr., deși textul a continuat să se modifice și în secolele următoare⁸.

Manu formulează „legea” (dharma) ca un ansamblu de norme ce reglementează nu doar moralitatea, ci și comportamentele sancționabile, reprezentând un început al gândirii penale. Aplicarea legii și pedepsei fac parte din ordinea cosmică, infracțiunea fiind considerată nu doar o abatere juridică, ci și una spirituală. Legea este prezentată ca un mijloc de purificare juridică și morală prin care respectarea ei înlătură vina, iar neîndeplinirea ei atrage pedeapsa divină și socială.

Extrase din Legile lui Manu

{vătămări corporale}

279. Cu orice mădular un om dintr-o castă joasă rănește un om din cele trei caste superioare, chiar acel mădular să-i fie tăiat; aceasta este învățătura lui Manu.

⁷ Ibidem, p. 151.

⁸ Petlenko I. (2025), *The Manusmriti as a Source of Political Philosophy and Legal Culture in India*. Bulletin of Philosophy, 1 (12), p. 95.

286. Dacă se aplică o lovitură împotriva oamenilor sau a animalelor cu scopul de a le provoca durere, judecătorul va impune o amendă proporțională cu cantitatea de durere (cauzată).

280. Cel care ridică mâna sau un băț (pentru a lovi) să-i fie tăiată mâna; iar cel care, mâniat, lovește cu piciorul să-i fie tăiat piciorul.

283. Dacă îl apucă pe un superior de păr, regele să-i taie fără ezitare mâinile; la fel (să procedeze) dacă îl apucă de picioare, de barbă, de gât sau de scrot.

284. Cel care rupe pielea (unui egal) sau îi provoacă sângerare va fi amendat cu o sută de pana; cel care taie un mușchi – cu șase nișka; iar cel care rupe un os va fi alungat⁹.

{furt}

8.319 Cel care fură frânghia sau vasul de apă al unei fântâni ori dăunează unei colibe unde se distribuie apă trebuie să plătească o amendă de un masha și să repună obiectul furat ori stricat la locul său.

8.320 Cel care fură mai mult de zece kumbha de grâne va fi pedepsit corporal; în celelalte cazuri va fi amendat de unsprezece ori valoarea bunului furat și va despăgubi proprietarul.”

8.321 Tot astfel, pedeapsă corporală se va aplica celui care fură mai mult de o sută pala de bunuri vândute la greutate – aur, argint și altele asemenea – precum și haine de cea mai bună calitate¹⁰.

Versetele prezentate arată că Legile lui Manu reprezintă una dintre primele încercări ale societății arhaice de formalizare a normelor penale într-o culegere sistematizată de legi. Manu continuă tradiția sancțiunilor talionului (279 – *acel mādular să fie vătămat*), dar totodată introduce și pedeapsa pecuniară, o formă incipientă de compensație. Prin precizarea pedepsei pentru diverse fapte penale, textul arată trecerea de la răzbunarea privată la justiția regală.

Versetele sunt redactate într-o manieră scurtă, directă, cazuistică, fapt ce indică că normele sunt orientate pe situații concrete, nu pe principii abstracte. Acestea ilustrează un sistem incriminator nuanțat, care distinge clar niveluri de gravitate. De asemenea, în cazul pedepselor pecuniare, prin stabilirea pragurilor de gravitate (10 kumbha, 100 pala), textul arată o încercare timpurie de evaluare economică a pericolului social.

3.1. Legalitatea penală în Grecia antică.

Dracon a fost primul codificator al legii ateniene, care a introdus reguli clare, publice și scrise, marcând trecerea de la dreptul cutumiar la unul formal – „...în timpul arhonatului lui Aristaichmos, Dracon a promulgat legile sale”¹¹. Autorii Carugati, Hadfield și Weingast arată că în a doua jumătate a secolului al VII-lea î.Hr., un legiuitor timpuriu numit Dracon a redactat primul cod scris de legi pentru cetate. Legislația sa privind omuciderea a limitat sfera aprecierilor private și arbitrare privind modul în care omuciderea trebuia pedepsi-

⁹ Bühler G. (1886), *The Laws of Manu, Sacred Books of the East*, Volume 25 of The Sacred Books of the East. Oxford: Clarendon Press, Chapter VIII, p. 129. <https://www.onelittleangel.com/download/The-Law-of-Manu.pdf> (accesat la 12.11.2025).

¹⁰ Ibidem, p. 132.

¹¹ The athenian constitution by Aristotle, Part 4. Translated by Sir Frederic G. Kenyon. <https://www.gutenberg.org/files/26095/26095-h/26095-h.htm?utm> (accesat la 14.11.2025).

tă, stabilind cine era responsabil de aducerea făptașului în fața tribunalului, procedura ce trebuia urmată în timpul judecății și după judecată, precum și pedepsele aplicabile în cazul declarării vinovăției¹².

Totuși, una dintre cele mai importante contribuții timpurii, care a stat la baza formării principiului legalității în dreptul elen antic a adus-o Solon (640 î.Hr. - 560 î.Hr.)¹³, politician și legislator renumit pentru reformele sale politice și sociale care au pus bazele democrației ateniene. Solon, după ce a fost numit *arhonte* (magistrat), a inițiat o reformă legislativă radicală, prin care a sistematizat și a publicat legile, făcându-le accesibile tuturor cetățenilor.

La Cap. 7 din „Constituția ateniană” de Aristotel, se confirmă că legile lui Solon erau expuse public: „Apoi, Solon a alcătuit o constituție și a promulgat legi noi; iar decretul lui Dracon au încetat să mai fie folosite, cu excepția celor referitoare la omor. Legile au fost scrise pe tăblițe de lemn și așezate în Porticul Regelui, iar toți au jurat să le respecte; cei nouă arhonți au depus jurământ pe piatră, declarând că vor dedica o statuie de aur dacă vor încălca vreuna dintre legi. Aceasta este originea jurământului pe care ei îl depun până în zilele noastre”¹⁴.

Același lucru este confirmat și în lucrarea lui Plutarh, *Viața lui Solon* §25.1: „Toate legile sale urmau să aibă valabilitate pentru o sută de ani și au fost scrise pe axones, adică pe tăblițe de lemn, care se roteau în cadrele dreptunghiulare ce le conțineau. Fragmente din acestea se păstrau încă în vremurile noastre, în Prytaneion, și erau numite, potrivit lui Aristotel, *kyrbeis*. Cratinos, poetul comic, spune undeva: „Pe Solon și pe Draco îi jur martori, ale căror *kyrbeis* acum le folosim să prăjim orzul!”¹⁵.

Așa cum subliniază Hansen, în Atena clasică ideea de „*nomos*”¹⁶ (lege) reprezenta fundamentul democrației: libertatea cetățeanului presupunea nu doar participarea la procesul decizional, ci și protecția împotriva oricărei forme de arbitrar. „Legalitatea” și „democrația” sunt concepte co-originare – una nu poate exista fără cealaltă. Publicarea legilor lui Solon în Prytaneion a marcat pentru prima dată în Atena momentul când legea a devenit egal vizibilă și cunoscută tuturor cetățenilor, punând capăt monopolului aristocratic asupra cunoașterii juridice¹⁷.

Prin gravarea legilor pe tăblițe de lemn și expunerea lor publică în Porticul Regelui, Solon a introdus una dintre dimensiunile fundamentale ale legalității: publicitatea și accesibilitatea legii. Această practică a permis cetățenilor să cunoască normele care le regle-

¹² CarugatI Federica, Hadfield Gillian K., Weingast, Barry R. Building Legal Order in Ancient Athens. In: Journal of Legal Analysis, vol. 7, nr. 2, 2015, p. 298. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/jla/lav003.

¹³ World History Encyclopedia. Solon. <https://www.worldhistory.org/solon/?utm> (accesat la data 2.10.2025).

¹⁴ The athenian constitution by Aristotle, Translated by Sir Frederic G. Kenyon. <https://www.gutenberg.org/files/26095/26095-h/26095-h.htm?utm> (accesat la 12.11.2025).

¹⁵ Plutarch, Life of Solon. <https://topostext.org/work/158?utm> (accesat la data 2.10.2025).

¹⁶ *Nomos* semnifică legea instituită de cetate sau de popor, cu valoare generală și obligatorie pentru toți cetățenii. Cele mai vechi legi ateniene erau cunoscute sub numele de *thesmoi*, adică „rânduiești” stabilite de primii legiuitori, precum a fost Dracon. În Grecia arhaică, termenul *thesmos* desemna o normă instituită de zei sau de conducător, având adesea un caracter sacru și imuabil. Până la sfârșitul secolului al VI-lea î.Hr., *nomos* devenise termenul standard pentru „lege”. Această tranziție marchează transformarea legii dintr-o ordonanță divină într-o reglementare civică adoptată de *dêmos*, adică de cetate sau puterea poporului. Legea încetează să mai fie o impunere religioasă și devine rezultatul unei proceduri politice – un act deliberativ și public.

¹⁷ Hansen M.H., The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes, 1991, p. 130-147. https://books.google.md/books/about/The_Athenian_Democracy_in_the_Age_of_Dem.html?id=o2mgjqbFGp4C&redir_esc=y (accesat la 14.11.2025).

mentau viața și să limiteze abuzurile autorităților. În acest sens, reformele lui Solon pot fi interpretate ca o premisă istorică a principiului legalității penale, potrivit căruia nimeni nu poate fi pedepsit decât în baza unei legi preexistente și clar formulate.

Procesul de publicare a legilor inițiat de Solon a devenit un model de legitimitate normativă pe care atenienii l-au reluat în epocile următoare. După cum arată Volonaki, republicarea legilor lui Dracon și Solon, realizată în perioada 410–399 î.Hr., dovedește că publicitatea legilor nu a fost o practică accidentală, ci o „trăsătură structurală a dreptului elen, menită să garanteze accesul egal la lege și să protejeze cetățenii împotriva arbitrariului”¹⁸.

Sistemul juridic atenian a fost reformat pentru a asigura aplicarea strictă a legii scrise, remarcându-se premisele instituirii principiului legalității judiciare, conform căruia „...jurământul juraților impunea ca aceștia să decidă numai potrivit *nomoi-lor*”, adică a legilor scrise¹⁹. În termeni moderni, acesta reflectă o formă timpurie a principiului *nulla poena sine lege* (nicio pedeapsă fără lege). Același autor menționează că în încercarea de a responsabiliza procesul legislativ, elitele ateniene au început să ceară codificarea dreptului atenian și au solicitat ca un astfel de cod să se bazeze pe *patrios politeia* și pe *patrioi nomoi* („constituția strămoșească” și „legile strămoșești”).²⁰ În esență, acestea urmăreau să stabilească principii juridice menite să orienteze procesul de creare a legilor, pentru a împiedica poporul (*dêmos*) să acționeze tiranic, adoptând norme după bunul său plac. Funcția acestei acțiuni juridice exprimă ideea de control al conformității noilor propuneri legislative cu legile existente – adică un precursor al controlului de constituționalitate.

În *Etica Nicomahică* a lui Aristotel, la Capitolul V.10 (Despre echitate) distinsul filozof al lumii antice, analizând caracterul universal sau general al legii, care trebuie adaptat la situații faptice concrete, menționa: „Când legea vorbește universal și apare un caz care nu este acoperit de afirmația universală, este potrivit ca, acolo unde legiuitorul a omis ceva prin simplificare excesivă, să îndreptăm omisiunea – să spunem ceea ce legiuitorul însuși ar fi spus dacă ar fi fost prezent și ar fi cunoscut cazul, și ceea ce ar fi inclus în lege dacă ar fi știut”²¹. Raportând acest concept la principiul legalității penale, constatăm că judecătorul pentru a asigura echitatea, trebuie să aplice voința prescrisă a legiuitorului, chiar și atunci când legea datorită simplificării excesive nu este precisă cu referire la caz.

Prin urmare, un judecător echitabil nu creează o lege nouă, ci aplică „ceea ce legiuitorul ar fi spus”. În termeni de drept penal moderni, această idee aristotelică prefigurează cu principiul legalității: legea penală trebuie să fie generală și previzibilă, dar aplicarea ei trebuie să fie echitabilă, adică să țină cont de circumstanțele concrete, fără a crea infracțiuni sau pedepse noi.

Într-o abordare lansată de Hewitt se arată că din cauza utilizării unor termeni universali, legile pot oferi o reglementare inadecvată unor fapte sau situații, nefiind clară încadrarea acestora. A umple golul dintre principiul legal și situația concretă este rolul conceptului aristotelic de *epieikeia* (echitate): cea virtute care „corectează” legea acolo

¹⁸ Volonaki E. (2000), *The Re-publication of the Athenian Laws*, în *Classica et Mediaevalia*, vol. 51, The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, Copenhagen, p. 162.

¹⁹ Laracy, B. (2008). *The rule of law in the Athenian dêmokratia: Origins, history, and oratory*, p. 3. https://www.academia.edu/64603103/The_Rule_of_Law_in_the_Athenian_Demokratia_Origins_History_and_Oratory?nav_from=84a4e47d-1761-45b0-bd31-aa9db50c9577 (accesat la 16.11.2025).

²⁰ *Ibidem*, p. 6.

²¹ *The Nicomachean Ethics of Aristotle translated by William David Ross [1908]*. <https://sacred-texts.com/cla/ari/nico/index.htm> (accesat la 19.10.2025).

unde aceasta se dovedește deficitară²².

În doctrina penală greacă, Fitrakis afirmă că germeul originar al principiului *nulla poena sine lege* se găsește în dreptul grec antic, în special în manuscrisele lui Demosthenes²³. Formularea în care Demostene (cca. 384–322 î.Hr.) explică principiul conform căruia „nimeni nu trebuie pedepsit sau eliberat altfel decât potrivit legii scrise” este consacrată în lucrarea *Demosthenes against Androtion and against Timocrates*. În discursul împotriva lui Timocrate, Demosthenes explică: „această lege a fost promulgată pentru ca legile să fie respectate atunci când sunt în vigoare și pentru ca nimeni să nu fie pedepsit sau achitat fără judecată ori în alt mod decât potrivit celor scrise.”²⁴.

4.1. Legalitatea penală în Roma antică.

În epoca veche a dreptului roman, care a derulat de la mijlocul secolului al VI-lea î.Hr. până în anul 27 î.Hr. și care „corespunde perioadei regalității și republicii”²⁵, publicarea Legii celor XII Table (*Lex Duodecim Tabularum*) a reprezentat primul germene al principiului legalității în dreptul roman. Plângerile plebeilor referitoare la abuzurile patricienilor în mâinile cărora se aflau toate drepturile civile și administrarea puterii de stat, au dus la elaborarea în perioada 451–450 î.Hr. a Legii celor XII Table, care a definit drepturile și a stabilit pedepsele, prevenind astfel opresiunea exercitată sub aparența legalității. Legea a fost afișată public în Forum și a devenit primul cod de legi scrise al Romei.

Extrase din Legea celor XII table

Tabla VIII

{vătămări corporale}

Dacă cineva rupe un membru (alteia), dacă nu ajunge la o înțelegere cu acesta, să existe represaliiere în natură (talio).

Dacă, cu mâna sau cu un băț, lovește în față un om liber, să plătească o amendă de 300 de ași; dacă lovește un sclav, 150 de ași.

Dacă a cauzat o vătămare altuia, pedeapsa să fie de 25 de ași.

Dacă a produs un prejudiciu, să îl repare²⁶.

{incendiere}

Cel care a incendiat casa altuia sau o grămadă de cereale așezată lângă o locuință să fie legat, bătut și ars pe rug, dacă a făcut aceasta în mod voit și conștient; dacă însă a fost într-adevăr un accident, el trebuie să repare paguba sau, dacă este prea sărac, să fie pedepsit cu măsură.

²² Hewitt A. (2008), *Universal Justice and Epieikeia in Aristotle*, Polis: The Journal for Ancient Greek and Roman Political Thought, vol. 25, nr. 1, p. 115. https://brill.com/view/journals/agpt/25/1/article-p115_6.xml (accesat la 19.10.2025).

²³ Fitraki E., *The Principle of Legality in Greek Criminal Law*. https://www.academia.edu/37564348/The_Principle_of_Legality_in_Greek_Criminal_Law (accesat la 21.10.2025).

²⁴ Demosthenes, *Against Timocrates*, §§ 85–87, ed. W. Wayte, Cambridge University Press, 1882, p. 160. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e3/Demosthenes_against_Androtion_and_against_Timocrates_%28IA_demosthenesagain00demorich%29.pdf?utm_source=chatgpt.com (accesat la 12.11.2025).

²⁵ Molcuț E., *Drept roman*, p. 34. https://file.ucdc.ro/cursuri/D_1_N13_Drept_roman_Molcut_Emil.pdf (accesat la 19.10.2025).

²⁶ Conant E. B. (1928), *The Laws of the Twelve Tables*, Washington University Law Review, January 1928, Volum 13, Issue 4. <https://scispace.com/pdf/the-laws-of-the-twelve-tables-5dq8j24hli.pdf?utm> (accesat la 12.11.2025).

Prin dezvăluirea către public a regulilor nescrise ale societății, cele XII Table au oferit un mijloc de protecție oamenilor de rând, permițându-le să cunoască regulile juridice aplicabile și să se apere împotriva abuzurilor clasei conducătoare²⁷.

Jurisconșulții romani, în mare parte acceptau idea că o faptă nu putea fi pedepsită atâta timp cât anterior nu a fost declarată ca faptă ilicită. Astfel, Cicero menționează că în *Lex Voconia* legea nu poate sancționa retroactiv faptele, ci doar după intrarea ei în vigoare.

{Actionis in C. Verrem secvndae, Liber primvs}

108. In lege Voconia non est „fecit fecerit”, neque in ulla praeteritum tempus reprehenditur nisi eius rei quae sua sponte tam scelerata et nefaria est ut, etiamsi lex non esset, magnopere vitanda fuerit. Atque in his ipsis rebus multa videmus ita sancta esse legibus ut ante facta in iudicium non vocentur ...²⁸.

{A Doua Acțiune împotriva lui C. Verres, Cartea I}

108. În legea Voconiană nu se găsește formularea „a făcut / va fi făcut” (**fecit, fecerit**), și în nicio lege nu se impută fapte trecute, decât în privința aceluia lucru care, prin însăși natura sa, este atât de criminal și nelegiuit, încât ar fi trebuit evitat chiar și dacă nu ar fi existat nicio lege. Și chiar în privința acestor fapte vedem că multe sunt reglementate de lege în așa fel încât ceea ce s-a petrecut înainte nu este adus în judecată.

Deși afirmă că nicio lege nu trebuie să incrimineze retroactiv, adică să pedepsească faptele comise înainte de adoptarea ei, Cicero exceptează de la această regulă comportamentele care sunt, prin însăși natura lor, profund criminale și nelegiuite. Este un exemplu de aplicare a analogiei în dreptul penal roman, fapt recunoscut și de către distinsul profesor V. Dongoroz, potrivit căruia „... aplicarea analogiei, în materie penală, permitea ca alături de infracțiunile a căror pedeapsă era fixată de legi (*crimina legitima*) să se pedepsească o sumă de fapte a căror pedeapsă era lăsată la aprecierea judecătorilor (*crimina extraordinaria*)”²⁹.

Epoca clasică a dreptului roman, numită și „epoca de aur”, care a dăinuit din anul 27 î.Hr. până în 284 d.Hr. și care „...corespunde primei faze a imperiului, și anume a principatului”³⁰, a generat primele reguli de drept (*regulae iuris*), având o influență decisivă asupra evoluției concepției despre dreptul penal și, în mod particular, despre principiului legalității incriminării și pedepsei (*nullum crimen, nulla poena sine lege*). O contribuție covârșitoare în acest sens a avut-o *Julius Paulus*, supranumit *Prudentissimus* („cel mai înțelept”), care a fost una dintre cele mai influente figuri ale jurisprudenței clasice romane din prima jumătate a secolului al III-lea d.Hr. Deși operele originale ale lui nu s-au păstrat, unele dintre regulile formulate de Paulus au fost preluate fidel în *Digestorum* lui *Iustinianus*, document tipărit în anul 529 d.Hr. În Cartea 50 titlul 17 *De diversis regulis iuris antiquae* (Despre diferitele reguli ale dreptului vechi) Fragmentul 155.2 *Paulus 65 ad ed.* (Paulus, cartea a 65-a, la Edict) este consacrată regula *in poenalibus causis benignius*

²⁷ Deac A. (2021). *The Twelve Tables Law, the most important one from the Roman law*. Perspectives of Law and Public Administration, 10 (1), p. 10. 5–11.

²⁸ M. Tullius Cicero (106 – 43 B.C.). *Orations in Verremactionis*, In C. Verrem Secvndae Liber primvs. <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/verres.2.1.shtml> (accesat la 17.11.2025).

²⁹ Dongoroz V. (1939), *Drept penal*, București, 1939, p. 83.

³⁰ Molcuț E., *Drept roman*. https://file.ucdc.ro/cursuri/D_1_N13_Drept_roman_Molcut_Emil.pdf (accesat la 19.10.2025).

interpretandum est, adică „în cauzele penale interpretarea trebuie să fie mai favorabilă³¹”.

Prin maxima *in poenalibus causis benignius interpretandum est*, Julius Paulus Prudentissimus anticipează atât principiul favor rei (interpretarea favorabilă acuzatului), cât și principiul *legalitas poenae* (interdicția aplicării pedepsei fără temei legal). În viziunea lui R. Bauman, aceste maxime exprimă o concepție morală și rațională asupra dreptului, care a determinat o schimbare de paradigmă: de la dreptul penal ca instrument de coerciție la dreptul penal ca expresie a rațiunii și proporționalității³².

Un alt autor, P. Merkouris, recunoaște caracterul istoric și funcțional al maximei lui Paulus ca predecesoare directă a principiului *in dubio mitius*, care la rândul său derivă în dreptul penal modern din corolarul *in dubio pro reo*. În această accepțiune, *in poenalibus causis benignius interpretandum est* nu reprezintă doar o normă de interpretare, ci o veritabilă garanție normativă a umanismului penal, menită să limiteze puterea punitivă a statului în favoarea protejării persoanei³³.

Aurelius Hermogenianus a fost un alt distins jurist roman și funcționar imperial în timpul împăratului Dioclețian, care a fost activ la sfârșitul secolului al III-lea începutul secolului al IV d.Hr. Cunoscuta sa lucrare cu titlul *Codex Hermogenianus* este considerată ca fiind una fundamentală pentru sistematizarea dreptului imperial roman și a stat la baza elaborării lucrării *Corpus Iuris Civilis* al împăratului Justinian. În Cartea 48, Titlul 19 *De poenis* (Despre pedepse) Fragmentul 42 *Hermogenianus libro primo Epitomarum* (Hermogenianus³⁴, în prima carte a Epitomelor) a fost rescrisă regula *interpretatione legum poenae molliendae sunt potius quam asperandae*³⁵, adică, în materie de pedepse, „interpretarea trebuie să fie mai degrabă atenuantă decât agravată”.

Este de menționat că regula formulată de Hermogenianus avea un caracter de principiu general, destinat interpretării întregului sistem de drept. În materie penală, pe bună dreptate se arată că regula *interpretatione legum poenae molliendae sunt potius quam asperandae* este una dintre cele mai vechi formulări ale ideii de interpretare restrictivă și nu extensivă a normelor sancționatorii³⁶.

Ea anticipează în mod clar principiul *in dubio pro reo* și concepția ulterioară despre interpretarea favorabilă – *interpretatio favorabilis*. Totodată, în doctrină pe bună dreptate se afirmă că principiul *in dubio mitius* și antecedentele sale din dreptul roman, precum maxima *interpretatione legum poenae molliendae sunt potius quam asperandae*, se aplică doar în cazurile de ambiguitate (în *dubio*); el nu autorizează o interpretare generală de clemență și nici modificarea sensului clar al legii³⁷. Prin urmare, regula trasează limite

³¹ Mini nostri sacratissimi principis iustiniani iuris enucleati ex omni vetere iure collecti digestorum seu pandectarum liber quinquagesimus. <https://www.thelatinlibrary.com/justinian/digest50.shtml> (accesat la 15.10.25).

³² Bauman R.A. (2000), *Human Rights in Ancient Rome*, Routledge, London – New York, p. 143–146. <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/4650/1/56.pdf.pdf>

³³ Merkouris P. (2017), *In Dubio Mitius: The Interpretative Principle and Its Role in International Law*, SSRN Electronic Journal, p. 5. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3003890 (accesat la 15.10.25).

³⁴ Hermogenianus a fost un jurist roman din secolul al III-lea d.Hr. din timpul împăratului Dioclețian, care în „Prima carte a Epitomelor”, a tratat principii generale de drept, printre care și modul de aplicare al pedepselor.

³⁵ Domini nostri Sacratissimi principis Iustiniani iuris enucleati ex omni vetere iure collecti digestorum seu pandecta. <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-48.htm> (accesat la 16.10.2025).

³⁶ Zalewski B. (2018), *Historyczne znaczenie zasady in poenalibus causis benignius interpretandum est*. În: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria Prawnicza, ZESZYT 101/2018, PRAWO 22*, p. 193. <https://journals.ur.edu.pl/zeszyty-sp/article/view/715/687> (accesat la 16.10.2025).

³⁷ Panos M. (2017), *In Dubio Mitius: The Interpretative Principle and Its Role in International Law*. Groningen:

clare de interpretare, în baza cărora nu orice interpretare mai blândă este permisă – doar aceea care respectă textul clar al legii și intenția legiuitorului.

În doctrina italiană³⁸, s-a afirmat că regula descrisă mai sus se armonizează perfect cu cea de *in poenalibus causis benignius interpretandum est* introdusă de *Iulius Paulus Prudentissimus*. Mai mult decât atât, considerăm că cele două maxime se află într-o relație de complementaritate. Astfel, maxima lui Hermogenianus are o semnificație mai restrânsă punând un accent explicit pe pedepse, adică pe sancțiunea penală și pe modul cum trebuie interpretată norma care conduce la pedeapsă. Pe când maxima lui *Prudentissimus* pune un accent mai general pe norma în sine (în cauzele penale) și pe interpretarea acesteia în favoarea celui acuzat. Comun pentru ambele maxime este că formează un principiu hermeneutic care subliniază restricția interpretării în materie penală.

5. REZULTATE.

În perioada antică nu a existat o formulare conceptuală și abstractă a principiului legalității penale. Nicio cultură juridică antică nu a enunțat expres un principiu general care să echivaleze cu conceptul modern al principiului legalității penale. Analiza legiurilor din acele timpuri (Codul lui Hammurabi, Legile lui Manu, legislația lui Dracon reformată de către Solon și Legea celor XII Table) demonstrează că „dreptul penal timpuriu” nu a dezvoltat o dogmatică juridică proprie. Norma penală apare într-o formă incipientă, subordonată unui context normativ larg, alcătuit din reguli religioase, morale și civile, fără delimitări conceptuale. De aceea, primele legiuri nu pot fi analizate prin prisma criteriilor moderne ale unui cod penal, căci ele nu definesc abstract infracțiunea, nu enunță principii generale și, cu unele excepții, nu disting instituțiile generale ale dreptului penal.

Prin urmare, în vechile legiuri, normele juridice descriau faptele penale prin enunțarea unor cazuri tipice de conflict și sancțiunile aplicabile pentru săvârșirea acestora, fără dezvoltarea unei teorii generale a infracțiunilor. De asemenea, normele cu caracter penal coexistau cu alte norme de drept (civil sau de drept public), precum și cu normele religioase. Spre exemplu, Legea celor XII Table reunea, fără ierarhii conceptuale, normele penale cu normele de drept civil, cât și cu normele privitoare la rituri funerare.

În același timp, cercetările de mai sus ne arată că în antichitate apar primele premise normative care au determinat geneza principiului legalității penale. Chiar dacă dreptul penal antic nu formulează noțiuni generale și nu dezvoltă o teorie a incriminării, el pune bazele unui element esențial al legalității penale moderne: publicitatea și accesibilitatea legii. Trecerea de la cutumă la legea scrisă a permis destinatarilor normelor să cunoască în mod direct conduita interzisă și sancțiunile corespunzătoare. Spre exemplu, Codul lui Hammurabi gravat pe stele de piatră, „kyrbeis-urile” expuse de Solon, Legile din cele XII Table afișate în Forum, marchează momente în care dreptul devine vizibil, accesibil și previzibil, chiar dacă nu este încă sistematizat.

În acest cadru istoric, apar și primii germeni ai conceptelor interpretative care, mult mai târziu, vor sta la baza dezvoltării principiului legalității penale moderne. În dreptul roman clasic, *Iulius Paulus* formulează maxima „*in poenalibus causis benignius interpretandum est*”, iar *Hermogenianus* enunță principiul „*poenae molliendae sunt potius quam asperandae*”,

University of Groningen, p. 15.

³⁸ Caterini M. (2021), *La benignior interpretatio nel diritto penale canonico. Profili storici e comparati*, „Diritto & Religioni”, Nr. 1/2021, p. 360–362.

ambele fiind antecedente directe ale principiilor moderne *favor rei*, *in dubio pro reo* și *lex mitior*. Aceste formulări nu reprezintă încă o teorie sistematică a legalității, dar constituie primele încercări de a limita puterea punitivă prin reguli generale de interpretare.

În consecință, maxima lui Paulus și Hermogenianus anticipează și completează formule interpretative consacrate de tradiția juridică contemporană, confirmând continuitatea principiului *favor rei* de la dreptul roman până în dreptul european contemporan, subliniind următoarele idei cheie: norma penală trebuie interpretată restrâns; în caz de dubiu, se alege varianta cea mai favorabilă persoanei acuzate; sancțiunea penală trebuie să fie aplicată cu moderație și prudență; principiul legalității este garantat și în faza interpretativă.

6. CONCLUZII.

Legalitatea, ca principiu de bază al dreptului penal, a fost percepută încă din epocile arhaice ca o formă de protecție împotriva abuzului de putere. Publicitatea legilor, stabilitatea lor în timp și posibilitatea cetățenilor de a le cunoaște au constituit elemente definitorii ale unei ordini juridice bazate pe rațiune și echitate. În mod special, instituirea normei scrise a însemnat trecerea de la o justiție de tip sacral, la o justiție rațională, întemeiată pe reguli accesibile tuturor. Astfel, trecerea de la tradiția nescrisă la codificarea publică a legii a însemnat începutul desprinderii justiției de arbitrarul puterii personale, consacrand ideea că pedeapsa nu poate fi legitimă decât atunci când se întemeiază pe o normă preexistentă și general cunoscută.

Principiul legalității penale reprezintă nu doar o regulă tehnică a dreptului modern, ci o moștenire intelectuală care exprimă esența ideii de justiție penală – nicio pedeapsă nu poate exista fără o lege și nicio lege fără o cunoaștere preexistentă a conduitei criminale. În consecință, legalitatea penală nu reprezintă doar o regulă de drept pozitiv, ci o idee universală despre justiție, care continuă să fundamenteze arhitectura etică și normativă a dreptului penal contemporan. Cercetarea demonstrează că deși separate de milenii și de structuri instituționale radical diferite, principiile legalității penale din epoca antică și cele consacrate în epoca contemporană sunt unite prin aceeași rațiune axiologică – nevoia de a transforma puterea punitivă într-o expresie a rațiunii juridice și nu a voinței arbitrare.

BIBLIOGRAFIE

BIBLIOGRAPHY

Tanoviceanu I. (1912), *Curs de drept penal*. Ed. Atelierele grafice & Co. Societate Anonimă, București.

Roth M. T. (1995), *Mesopotamian legal traditions and the laws of Hammurabi*, Chicago-Kent Law Review, 71(1). <https://scholarship.kentlaw.iit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3013&context=cclawreview> (accesat la data de 14.11.2025).

Harper R.F., *The Code of Hammurabi* (1904), Chicago: University of Chicago Press, 1904, p. 49. https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/1276/Harper_0762_EBk_v6.0.pdf.

Petlenko I. (2025), *The Manusmriti as a Source of Political Philosophy and Legal Culture in India*. *Bulletin of Philosophy*, 1 (12).

Bühler G. (1886), *The Laws of Manu, Sacred Books of the East*, Volume 25 of The Sacred

- Books of the East. Oxford: Clarendon Press, Chapter VIII, p. 129. <https://www.one-littleangel.com/download/The-Law-of-Manu.pdf> (accesat la 12.11.2025).
- The athenian constitution by Aristotle, Part 4. Translated by Sir Frederic G. Kenyon. <https://www.gutenberg.org/files/26095/26095-h/26095-h.htm?utm> (accesat la 14.11.2025).
- Carugat Federica, Hadfield Gillian K., Weingast, Barry R. Building Legal Order in Ancient Athens. In: *Journal of Legal Analysis*, vol. 7, nr. 2, 2015, p. 298. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/jla/lav003.
- World History Encyclopedia. Solon. <https://www.worldhistory.org/solon/?utm> (accesat la data 2.10.2025).
- The athenian constitution by Aristotle, Translated by Sir Frederic G. Kenyon. <https://www.gutenberg.org/files/26095/26095-h/26095-h.htm?utm> (accesat la 12.11.2025).
- Plutarch, life of Solon. <https://topostext.org/work/158?utm> (accesat la data 2.10.2025).
- Hansen M.H., *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*, 1991, p. 130-147. https://books.google.md/books/about/The_Athenian_Democracy_in_the_Age_of_Dem.html?id=o2mgjqbFGp4C&redir_esc=y (accesat la 14.11.2025).
- Volonaki E. (2000), *The Re-publication of the Athenian Laws*, în *Classica et Mediaevalia*, vol. 51, The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, Copenhagen.
- Laracy B. (2008). *The rule of law in the Athenian dēmokratia: Origins, history, and oratory*, p. 3. https://www.academia.edu/64603103/The_Rule_of_Law_in_the_Athenian_Demokratia_Origins_History_and_Oratory?nav_from=84a4e47d-1761-45b0-bd31-aa9db50c9577
- The Nicomachean Ethics of Aristotle translated by William David Ross [1908]. <https://sacred-texts.com/cla/ari/nico/index.htm> (accesat la 19.10.2025).
- Hewitt A. (2008), *Universal Justice and Epieikeia in Aristotle*, *Polis: The Journal for Ancient Greek and Roman Political Thought*, vol. 25, nr. 1, p. 115. https://brill.com/view/journals/agpt/25/1/article-p115_6.xml (accesat la 19.10.2025).
- Fitraki E., *The Principle of Legality in Greek Criminal Law*. https://www.academia.edu/37564348/The_Principle_of_Legality_in_Greek_Criminal_Law (accesat la 21.10.2025).
- Demosthenes, *Against Timocrates*, §§ 85–87, ed. W. Wayte, Cambridge University Press, 1882, p. 160. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e3/Demosthenes_against_Androtion_and_against_Timocrates_%28IA_demosthenesgain00demorich%29.pdf?utm_source=chatgpt.com (accesat la 12.11.2025).
- Molcuț E., *Drept roman*, p. 34. https://file.ucdc.ro/cursuri/D_1_N13_Drept_roman_Molcut_Emil.pdf (accesat la 19.10.2025).
- Conant E. B. (1928), *The Laws of the Twelve Tables*, *Washington University Law Review*, January 1928, Volum 13, Issue 4. <https://scispace.com/pdf/the-laws-of-the-twelve-tables-5dq8j24hli.pdf?utm> (accesat la 12.11.2025).
- Deac A. (2021), *The Twelve Tables Law, the most important one from the Roman law. Perspectives of Law and Public Administration*, 10 (1), p. 10. 5–11.
- Cicero M. *Tvllivs (106–43 B.C.), Orationes in Verremactionis*, In *C. Verrem Secvndae Liber primvs*. <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/verres.2.1.shtml> (accesat la 17.11.2025).
- Dongoroz V. (1939), *Drept penal*, București, 1939.
- Molcuț E., *Drept roman*. https://file.ucdc.ro/cursuri/D_1_N13_Drept_roman_Mol

- cut_Emil.pdf (accesat la 19.10.2025).
- Bauman R.A. (2000), *Human Rights in Ancient Rome*, Routledge, London – New York, p. 143–146. <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/4650/1/56.pdf.pdf>.
- Merkouris P. (2017), In *Dubio Mitius: The Interpretative Principle and Its Role in International Law*, SSRN Electronic Journal, p. 5. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3003890 (accesat la 15.10.25).
- Domini nostri Sacratissimi principis Iustiniani iuris enucleati ex omni vetere iure collecti digestorum seu pandecta. <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Corpus/d-48.htm> (accesat la 16.10.2025).
- Zalewski B. (2018), *Historyczne znaczenie zasady in poenalibus causis benignius interpretandum est*. În: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, Seria Prawnicza, ZESZYTY 101/2018, PRAWO 22*. <https://journals.ur.edu.pl/zeszyty-sp/article/view/715/687> (accesat la 16.10.2025).
- Panos M. (2017), In *Dubio Mitius: The Interpretative Principle and Its Role in International Law*. Groningen: University of Groningen.
- Caterini M. (2021), *La benignior interpretatio nel diritto penale canonico. Profili storici e comparati*, „Diritto & Religioni”, Nr. 1/2021.